

követség is átvette és Erdély portai követségén is létrehozták az ún. török deák intézményét. A fejedelem ezeket az ifjakat azzal a megbízással küldte Isztambulba, hogy elsajátítsák a török nyelvet, nekik nem csak az utcán beszélt, hétköznapi nyelvet, de a birodalom kancellária nyelvét, az *oszmánlit* is ismerni kellett.

Az Erdélyi Fejedelemség fennállása alatt mindössze tíz személyről ismert, hogy a török deák hivatalát viselték. A legtöbb adatot Rozsnyai Dávidról tudni, aki a portai főtölmács kíséretében kezdte el a török nyelv elsajátítását. Ehhez tanítómestert ún. *hodzsát* fogadott fel, később ugyanígy tett Romosz János és Harsányi Nagy Jakab is.

Nincs adat arra, használtak-e az erdélyiek tankönyvet a nyelvtanuláshoz; valószínűleg nem. A török nyelvtanulás első erdélyi dokumentuma, Harsányi Nagy Jakab munkája *Török-latin beszélgetések* címmel (1672) jelent meg. A mű újdonságnak számított a korabeli nyelvpedagógia terén: a klasszikus nyelvtan és elsősorban ókori szerzők szövegeinek magoltatása helyett az élő beszédhelyzeteket sikerült szimulálnia. A mű – kis példányszáma ellenére is – bekerült az európai szellemi vérkeringésbe, nem csak didaktikai újítása miatt, hanem nyíltan vállalt politikai küldetése miatt is: Európa keresztény fejedelmeit kívánta mozgósítani a török ellen.

Cholnoky Győző

Úton Szigetvár felé: I. Ferdinánd magyar határvédelmi politikája, 1548-1566

Tracy, James: The Road to Szigetvár = Austrian History Yearbook, XLIV, 2013, 17-36. pp.

A cikk az 1547-es drinápolyi béke és Szulejmán szultán utolsó, 1566-ban Szigetvár ellen vezetett hadjárata közötti mozgalmas időszakot dolgozza fel. Ekkoriban Magyarország területén három uralkodó osztozott: Szapolyai János, I. Ferdinánd és Szulejmán. Amint az köztudott, Szigetvár öthetes ostrom után esett el 1566. szeptember 30-án, és a vár hősi halált halt parancsnokát azóta is saját hőseként tartja számon mind Magyar-

ország, mind horvát szülőföldje. Az idáig vezető események láncolata azonban kevésbé ismert, vagyis hogy miért indult meg az öregedő szultán személyesen teljes haderejével egyetlen erődítmény ellen. A szerző a bécsi városi és állami levéltárban fellelhető korabeli diplomáciai levelezés és egyéb publikált források alapján mutat rá a szigetvári hadjárat jelentőségére, és követi végig azt a három szálát, amelyek együttesen vezettek az 1566-os eseményekhez.

A gyengébbek nem mindig engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy koherens külpolitikát folytassanak, és az Oszmán Birodalommal szemben a Habsburg Birodalom gyengébbnek számított. Ebből következően I. Ferdinánd külpolitikája a törökök szemében ellentmondásosnak tűnt, és nem minden alap nélkül. Ferdinánd, miközben a magyar végvárat arra utasította, hogy tartsák fenn a békét, igyekezett átvenni a hatalmat Erdélyben. A diplomáciai inkoherencia katonai logikán alapult: I. Ferdinánd jól tudta, hogy a magyar nagyvárosokban állomásozó török egységekkel nem képes felvenni a harcot, ezért a könnyebb célpontnak látszó Erdély felé fordult. Fondorlatos törekvései azonban jó okot adtak a magyar és horvát területek török parancsnokainak, hogy nagyobb nyomást gyakoroljanak ezen területekre. Bár a drinápolyi béke nem engedélyezte a fegyveres konfliktusokat a határ mentén, azt nem rögzítette, hogy hol a határ. Határ hiányában a vitatott terület mindkét oldalán erődök sorakoztak, amelyeknek magyar, illetve török önkéntes katonái fizetést nem kaptak, de a hadizsákmányból részesültek, ezért aztán jó okuk volt a konfliktus életben tartására.

A Habsburgok a katonai parancsnoksággal is gondban voltak. Miközben a szultán kénye-kedve szerint nevezett ki és távolított el pasákat, a Habsburg végvárat jelentős része magyar főnemesek kezén volt. Habár a magyar törvények értelmében örökös híján a várak visszaszálltak a koronára (így pl. Szigetvár is), a királyi kincstár helyzete miatt az uralkodó keze erősen meg volt kötve a várak karbantartását és ellátását illetően. Így aztán Bécs általában átadta a várakat egy-egy hűséges nemesúrnak, akinek a vár bevételeiből kellett a vár adósságait kigazdálkodni. Ezen gazdag és hatalommal bíró nagyurak érdekei tehát megegyeztek az uralkodóéval, de csak egy bizonyos mértékig. Zrínyi Miklós (1509-1566), akinek családja generációk óta harcolt a török ellen, sokszor betört az

oszmán területekre, és emiatt folyamatos panaszok érkeztek a Portára. I. Ferdinánd azt a tanácsot kapta a Magyar (Királyi) Tanács hűséges, de befolyásos nemesuraitól, hogy az agresszív határvédelmet támogassa.

Másrészt viszont I. Ferdinánd szerette volna fenntartani királyi tekintélyét, és nagyobb fegyelmet diktálni a törökökhöz képest sokkal szervezetlenebb csapatainak. Osztrák főherceggént, cseh és magyar királyként I. Ferdinándnak joga volt szerződéseket aláírni és parancsolni, azonban az engedelmesség gyakran hiányzott, ahogyan arra a Nagy Vezír is könnyedén rámutatott. Ferdinánd ugyanakkor valamelyest saját diplomáciai retorikájában vergődött. Hiszen ha „hűséges fiúként” csupán Erdélyt kérte ajándékba „atyjától”, a török szultántól, akkor nem a szultán erős parancsa volt-e a legjobb garancia a béke fenntartására a határvidékeken? Tanácsadói ugyanakkor tudták, hogy Magyarország védelmét nem a szultán kardja, hanem a perzsa sah tudja leginkább garantálni azáltal, hogy elvonja az oszmán csapatokat. Mégis, ha Ferdinánd a szultán nagylelkűségére akart alapozni, meg kellett mutatni, hogy meg tudja regulázni a végvári kapitányokat.

Mindettől vezérelve Ferdinánd lépéseket tett, hogy bebizonyítsa a törököknek, hogy komolyan gondolta az ígéreteit. A végvári kapitányoknak tilos volt vándorhajdúkat felfogadni. A békét megszegőket akasztófa várta, az engedetlen tiszteket lefokozták, vagy ki is végezték. Úgy tűnt, hogy a taktika beválk, amikor 1553-ban Tojgun pasát Budára helyezték. Ő elismerte, hogy Ferdinánd emberein kívül az ő emberei is követtek el kihágásokat. Amikor azonban a Habsburg fennhatóság alatt álló dunántúli végvárakból (Szigetvár, Kaposvár, Babocsa) újabb rajtaütéseket hajtottak végre oszmán területen, a pasa hangnemet váltott.

A hangulat akkor fordult ismét kedvezőre a határrendezési tárgyalások szempontjából, amikor Szulejmán két fia között utódlási harc tört ki, és az Oszmán Birodalomnak is érdeke lett volna a magyar helyzet békés rendezése. 1562. június 1-jére már csaknem megszületett a megállapodás a pontos határ kijelöléséről, de mikor 1545 óta tartó diplomáciai erőfeszítéseit végre siker koronázta volna, I. Ferdinánd mégis visszatáncolt. Ennek hátterében az állt, hogy a 16. század derekától a Habsburg Birodalom nem bírta pénzügyi forrásokkal a törökök elleni harcot, ezért rá volt szorulva a főnemesi családok együttműködésére, akik saját érde-

kükben védtek a határt. A helyi dinasztiák közül az egyik legfontosabb a Zrínyi család volt. A Zrínyiek birtokai háború sújtotta területen feküdtek, és IV. Zrínyi Miklós kérvényezte Ferdinándtól, hogy hadd cserélhesse el az Una folyó menti kastélyait biztonságosabbakra. Ezt azonban nem tudta az uralkodó biztosítani, hanem inkább nagyobb feladatot bízott Zrínyire: 1542-ben IV. Zrínyi Miklós elfogadta Ferdinándtól a horvát báni kinevezést. Zrínyi nekilátott, hogy bevehetetlen erődöt építsen Csákváron, és ide helyezte át a család új központját. Horvátországból menekülő parasztokat telepített le az elnéptelenedett muraközi falvakban, és kijárta az uralkodónál, hogy 12 évig ne kelljen adót fizetniük a királynak. Erdődy Péterrel egyezséget kötve birtokokat cseréltek, így Zrínyi az Adriától a Balatonig húzódó birtokrendszerét épített ki.

Már csak meg kellett védeni a család székhelyévé megtett Muraközt az elkerülhetetlen oszmán támadástól. A megerősített településeknek szükségük volt egy központi erődítményre, erős katonasággal és bőséges ellátmánnyal – és Délnyugat-Magyarországon Szigetvár volt ilyen hely. 1562-ben Zrínyit kinevezték Szigetvár kapitányává és a dunántúli határ parancsnokává, hogy saját birtokait védve egyúttal a Dráva és a Mura mentén felfelé irányuló támadásokat is visszaverje.

1543-ban a magyar diéta Szigetvárt a dunántúli régió kulcsfontosságú erődjének jelölte ki a Balaton és a Dráva között. A következő években folytatódta a magyar rajtaütések a török csapatokon, és ezekre reagálva Tojgun pasa 1555-ben meg is indult Babocsa, Kaposvár és Szigetvár ellen. Ferdinánd levelére azonban felhagyott Szigetvár ostromával, így viszont elvesztette tekintélyét katonái szemében. 1556-ban a Porta leváltotta, és Ali pasa került a helyére, hogy befejezze, amit Togun pasa elkezdett. A magyar csapatok azonban túljártak az eszén, és végül Szigetvár nem került török kézre. A hadi kudarc után a törökök követelték a vár átadását, majd lerombolását az új békeszerződés feltételéül szabták. A Magyar Tanács azonban keményen kiállt amellett, hogy Szigetvár létfontosságú a maradék Magyarország védelme szempontjából. A csehek is sürgették Ferdinándot, hogy ne kössön békét, hiszen a török sosem tartotta be azokat, és több terület veszett el békeidőben, mint háborúban. Végül egy évvel később Ferdinánd azt válaszolta Rüsstem pasának, hogy nem rombolja le Szigetvárt.

A törökök számára szintén stratégiai fontosságú volt a Belgrád-Buda ellátási folyosó, mert ettől függött a törökök előrenyomulásának lehetősége Magyarországon, ezért szerették volna újra letelepíteni a lakoságot a Duna és a Dráva alsó szakasza mentén. Ezeket az erőfeszítéseket azonban a Habsburg kézen lévő várakból, különösen Szigetvárról kitörő portyázók sorra megghiúsították. A Zrínyi irányításával zajló rajtaütések a törökök szemében felérték a szultán elleni háborúval. 1565 decemberében a szultán tavaszra büntetőhadjáratot ígért a panaszkodó pozsegai bégnak.

A Porta tehát nem tűrte a végtelenségig a támadásokat, amelyek zavarták offenzív politikáját. I. Ferdinánd, aki a korlátozott határ menti agresszió mellett tette le a voksát, még nem tudta, mekkora kockázatot vállal. Ferdinánd halála után I. Miksa lett az, aki megtapasztalta, hogy ez az út Szigetvár ostromához vezet.

Pethő-Szirmai Judit

A szocialista populáris irodalom és a cseh-német szakadás az osztrák szociáldemokráciában, 1890-1914

Beneš, Jakub: Socialist Popular Literature and the Czech-German Split in Austrian Social Democracy, 1890-1914 = Slavic Review, 72, 2013, No. 02, 327-351. pp.

A szerző a 19-20. század fordulóján egy Bécsben dolgozó, cseh származású fiatalember, Vojtěch Berger naplóján és az abban leírt olvasmányélményeken keresztül mutatja be, hogy hogyan jutott el az osztrák szociáldemokrata mozgalom a munkások az elitista népnemzeti közösségeikből való igazságtalan és reménytelen kirekesztettségétől odáig, hogy a munkásoknak kellene saját nemzetük élére állni. A cseh és az osztrák szocialista populáris irodalom nagymértékben alakította és legitimizálta a munkások új hozzáállását a nemzethez, ami végül felgyorsította a kései Habsburg Ausztria jelentős szociáldemokrata mozgalmának etnikai alapú kettészakadását az első világháborút megelőző évtizedben. A cikk feltárja, hogy a populáris irodalom miként dolgozott a nemzeti

megbékélés ellen. Arról is szó esik, hogy hogyan fejlődött a szocialista munkásmozgalom Kelet-Közép-Európában 1900 körül, méghozzá nem a nacionalizmus ellenszereként, hanem annak eszközeként. Az osztrák szociáldemokraták 1890-es, tömegeket megmozgató politikai erőként való kiemelkedése és az első világháború kitörése között a szocialista populáris irodalom jelentette azt a diskurzív területet, amelyen keresztül testet öltött a nacionalizmus munkásosztályra szabott változata. Az alapoknál lévő politikai kultúra ilyen jellegű, közvetlen megismerése szükséges ahhoz, hogy rávilágítsunk a modern nacionalista mozgalmak belső, differenciált karakterére, és megértsük a nacionalista elköteleződés mechanizmusát.

A szakirodalomban sokáig az volt az elfogadott kiindulópont, hogy a nacionalizmus erősödése képezte a modern kelet-közép-európai történelem szervezőelvét. A helyzet azonban ennél összetettebb. A nacionalisták várakozásai és vágyai ellenére a legtöbb átlagos ember, különösen a munkásosztályban és a parasztságban, népnemzeti szempontból közönyösen fogadta a leghevesebb mobilizációs kampányokat is. Túl kell tehát látni a középosztálybeli nacionalista retorikán ahhoz, hogy megértsük, hogyan télt meg jelentéssel a hétköznapi emberek számára a nacionalizmus, illetve a közöny fogalma. A cseh- és németajkú osztrák munkásosztály tagjai azonban nem politikai szempontból voltak közönyösek a nacionalizmus iránt, hanem inkább a középosztálybeli nacionalistákat utasították el. Eközben rivális nacionalista projekteket dédelgettek, ami egyáltalán nem volt összeegyeztethető a középosztálybeli agitátorok nemzeti közönyt emlegető diskurzusával. Korábban arról írtak a történészek, hogy a nacionalizmus úgy terjedt át a középosztályról a munkásosztályra, mint valami fertőző betegség, a hamis öntudatra ébredés egy formájaként, holott a nemzeti öntudatra ébredés nem választható el a szociális és politikai öntudatra ébredés egyéb formáitól az 1870-től 1918-ig tartó időszakban.

Ahhoz, hogy megvizsgálhassuk, hogy az átlagemberek – jelen esetben a szociáldemokrata cseh- és németajkú ipari dolgozók – miként alakították ki egyedi és jelentéssel bíró nacionalista szókinccsüket a századfordulón, a cikk írója egy eddig feltáratlan forrásanyaghoz fordul: a közepes műveltségű, munkásosztálybeli közönség számára íródott pró-